

EBÛ HAYYÂN EL-ENDELÛSÎ VE KIRAAT İLMİNDEKİ YERİ

*Alican DAĞDEVİREN**

Abu Hayyan and His Place in The Science of Qur'anic Reading (Qiraat)

Abu Hayyan is not only unique in exegetical tradition of Andalus but also has a great fame in the science of qiraat. His major Works are related to the qiraat and linguistics, however, he also gave various Works on different subjects. He devotes almost all his life to studying Islamic sciences and when he passed away he was considered one of the authority in this field. This article aims to introduce Abu Hayyan as a scholar and focus on his approaches to the science of qiraat.

Key words: Abu Hayyan, Andulus, exegesis, qiraat, seven readings (or recitation).

Anahtar Kelimeler: Ebû Hayyân, Endülüs, tefsir, kıraat, kıraat-i seb'a.

Giriş

Endülüs tefsir geleneğinin seçkin temsilcilerinden biri olan Ebû Hayyân, aynı zamanda kıraatler konusunda da mütehassıs bir ilim adamıdır. Eserlerinin büyük çoğunluğu kıraat ve Arap dili sahasında olan Ebû Hayyân, geride birçok ilim dalına ait çeşitli eserler bırakmıştır. Neredeyse tüm hayatını ilme adayan müellifin, ilmi kudret ve otoritesi gerek yaşadığı çağda, gerek ölümünün ardından benimsenmiştir. Bu makale; tefsir, nahiv ve dil sahasında olduğu gibi kıraatler konusunda da geride önemli bir külliyat bırakan müellifi tanıtmaya ve onun kıraat ilmindeki yerini tespate yönelik bir çalışmadır.

I. HAYATI

İsmi, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân'dır.¹ Künyesi

* Okt. Dr., Sakarya Ü. İlahiyat F., alicand@sakarya.edu.tr.

¹ Muhammed b. Şakir el-Kütübî (ö. 764/1363), *Fevâtü'l-Vefeyât*, Thk. İhsan Abbas, Dâru Sadr, Beyrut-ts, IV, 71; el-Hüseynî, Ebu'l-Mehâsin Muhammed b. Ali (ö. 765/1364), *Zeylû Tezkireti'l-Huffâz*, Thk. Hüsameddin el-Kuddûsî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut-ts,

“Ebû Hayyân” ve lakabı “Esîruddîn”dir.² Ebû Hayyân; “Nahvî”, “Ğırnâtî”,³ “Ceyyânî”⁴ ve “Nifzî”⁵ nispetleriyle de anılır.⁶

Ebû Hayyân, 654/1256 yılının sonlarına doğru,⁷ Ğırnata’nın Matahşâreş kasabasında doğmuştur.⁸ Çocukluk ve gençlik yıllarını, o zamanın önemli ilim merkezlerinden biri olarak kabul edilen doğum yeri Ğırnata’da geçirmiştir. Müellif, küçük yaştan itibaren kendini ilme vermiş⁹ ve neredeyse zamanının tamamını ilmî faaliyetlere tahsis etmiştir.¹⁰

Ebû Hayyân’ın, ailesi ile ilgili olarak kaynak kitaplarda; hanımı Ümmü Hayyân, oğlu Hayyân, kızı Nudâr ve torunu Muhammed b. Hayyân’dan bahsedilir. Müellifin, ailesine düşkünlüğü ve düzenli bir aile hayatı yaşadığı da bilinmektedir.¹¹

Müellifin, Ğırnata’da başlayan öğrenim hayatı; Endülüs, Kuzey Afrika,

- I, 23; Ahmed b. Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), *ed-Düerü’l-Kâmine fî Ayânî’l-Mietî’s-Sâmine*, Thk. Muhammed Seyyid Câd el-Hakk, Dâru’l-Kütübî’l-Hadîsiyye, 2. Baskı, Mısır-1385/1966, V, 70; Ahmed b. Muhammed, el-Makarrî, *Nefhu’t-Tîb min Ğusni’l-Endelüsî’r-Ratîb*, Thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut-1408/1988, II, 535; Celâeddin Abdurrahman es-Suyûtî (ö. 911/1505), *Buğyetü’l-Vnuât fî Tabakâti’l-Lüğaviyyîn ve’n-Nühât*, Dâru’l-Marife, Beyrut, ts, s. 121; Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dâvûdî (ö. 945/1538), *Tabakâti’l-Müfessirîn*, Thk. Ali Muhammed Ömer, Dâru’l-Kütüb, 1. Baskı, 1972, II, 282; Çelik, Hüseyin Avni, “*Ebû Hayyân el-Endelüsî ve Tefsirdeki Metodu*”, *EAÜİF*, sy. 9 (1990), s. 143.
- ² Zehebî (ö. 748/1347), *Marifetü Kurrâi’l-Kibâr*, Thk. Muhammed Avvâd Ma’rûf, Şuayb el-Arnâvût, Salih Mehdî Abbâs, Müessesetü’r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut-1404/1984, II, 723; Kütübî, *a.g.e.*, IV, 71; Askalânî, *Düerü’l-Kâmine*, V, 70; Makarrî, *a.g.e.*, II, 537; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 121.
- ³ Zehebî, *a.g.e.*, II, 723; Kütübî, *a.g.e.*, IV, 71; Askalânî, *a.g.e.*, V, 70; Makarrî, *a.g.e.*, II, 535; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 121.
- ⁴ Ebu’l-Mehâsin, *a.g.e.*, I, 23; Zehebî, *a.g.e.*, II, 723; Askalânî, *a.g.e.*, V, 70, 74; Makarrî, *a.g.e.*, II, 537.
- ⁵ Ebu’l-Mehâsin, *a.g.e.*, I, 23; Askalânî, *a.g.e.*, V, 74; Makarrî, *a.g.e.*, II, 535; Dâvûdî, *a.g.e.*, II, 286; Ebû’l-Felâh, Abdülhayy b. el-İmâd (ö. 1089/1678), *Şezerâtü’l-Zeheb fî Abbâri men Zeheb*, el-Mektebü’t-Ticârî li’t-Tibâati ve’t-Tevzi’, Beyrut-ts, VI, 145.
- ⁶ Kafes, Mahmud, “*Ebû Hayyân el-Endelüsî*”, *İA*, X, 152-153.
- ⁷ Askalânî, *a.g.e.*, V, 70.
- ⁸ Makarrî, *a.g.e.*, II, 559; Dâvûdî, *a.g.e.*, II, 286; Ebû’l-Felâh, *a.g.e.*, VI, 145.
- ⁹ Çelik, “*Ebû Hayyân el-Endelüsî ve Tefsirdeki Metodu*”, s. 143.
- ¹⁰ Askalânî, *a.g.e.*, V, 70; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 121.
- ¹¹ Bkz. Çelik, *a.g.e.*, s. 143.

İskenderiye, Mısır, Mekke, Medine, Bağdat ve Şam gibi birçok ilim merkezinde devam etmiştir.¹² O, bu ilim merkezlerinde birçok hocadan öğrenim görmüş, eserlerinden istifade etmiş ve icazetler almıştır. Kaynak kitaplarımızda yer aldığına göre Ebû Hayyân'ın hocalarının sayısı dört yüz elliye kadar ulaşmaktadır.¹³

Ebû Hayyân, neredeyse tüm hayatını ilim uğrunda geçirmiş; sahalarında ilim-irfan ve otorite sahibi hocalardan dersler almış, kitap telif etmiş, öğrenci yetiştirmiş ve öğrendiklerini uygulamıştır.¹⁴ Ebû Hayyân, gençlik yıllarında eserler yazmaya başlamış; o henüz hayatta iken eserlerine müracaat edilmeye başlanmış ve eserleri, vefatından sonra da değerinden bir şey kaybetmemiştir. Müellif; kıraat, tefsir, hadis, Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, tarih gibi ilim dallarında ve ayrıca Türkçe, Farsça ve Habeşçe gibi çeşitli dillerde elliden fazla eser vermiştir.¹⁵

Ebû Hayyân önceleri; yaşadığı asırda Endülüs'te yaygın mezhep olan, Mâlikî Mezhebi'ne mensup iken, ömrünün sonlarına doğru Mısır'a yerleşmiş ve Şafî mezhebine intisap etmiştir. Onun hayatını ele alan eserlerin bazıları, kendisinin bazı konularda Zahirî Mezhebi'ne göre hükümler verdiğinden de bahsederler.¹⁶

Kahire'de "Mansuriyye Medresesi"nde tefsir müderrisliği, "el-Akmeriyye Cami"inde "Şeyhu'l-Kurrâ"lık yapması¹⁷ da Ebû Hayyân'ın önemli hizmet ve ilmi faaliyetleri arasında yer almaktadır.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, doksan yıl gibi uzun ve verimli bir ömrün ardından, 745/1344 yılında Mısır'da vefat etmiş ve Sufiyye kabristanlığına defnedilmiştir.¹⁸

¹² Makarrî, *Neşbu't-Tîb*, II, 540, 549-550.

¹³ Makarrî, *a.g.e.*, II, 552; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, 287; Ebû'l-Felâh, *Şeşerâtü'z-Zehab*, VI, 145.

¹⁴ Askalânî, *Diüerü'l-Kâmine*, V, 70; Dâvûdî, *a.g.e.*, II, 287.

¹⁵ Ebû Hayyan'ın eserleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, IV, 78-79; Askalânî, *a.g.e.*, V, 71; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552-553; Dâvûdî, *a.g.e.*, II, 289-290; Çelik, "Ebû Hayyân el-Endelüsî ve Tefsirdeki Metodu", s. 154.

¹⁶ Makarrî, *a.g.e.*, II, 551.

¹⁷ Dâvûdî, *a.g.e.*, II, 289; Ebû'l-Felâh, *a.g.e.*, VI, 146.

¹⁸ Zehebî, *Marifetü Kurrai'l-Kibar*, II, 577; Askalânî, *a.g.e.*, VI, 76; Dâvûdî, *a.g.e.*, II, 286.

II. İLMÎ KİŞİLİĞİ

A. İlmî Kudreti

Ebû Hayyân, Endülüs'ün yetiştirmiş olduğu en gözde ilim adamlarındandır. Gerek yaşadığı çağda, gerek ölümünün ardından ilmî kudret ve otoritesi benimsenmiştir. Eserlerinin büyük çoğunluğu kıraat ve Arap dili sahasında olan Ebû Hayyân, geride birçok ilim dalına ait çeşitli eserler bırakmıştır.¹⁹ Arap dili ve edebiyatı sahasında haklı bir şöhret yapmış²⁰ ve bu sebeple “Ebû Hayyân en-Nahvî” diye anılmıştır.²¹ Ondan bahseden eserler, kıraat ilmindeki uzmanlığı sebebiyle kendisini “mukrî” olarak nitelendirmektedir.²² Tefsir sahasındaki üstünlüğü için “el-Bahru'l-Muhî”i en kesin belgedir. Hadis ve fıkhıdaki derinliği, Türkçe, Farsça vb. dillere olan vukufiyeti, tarih ve tabakat ilimlerindeki engin bilgisi bize ulaşan bilgiler arasındadır.²³ Hiç şüphesiz Ebû Hayyân'ın mücehhez olduğu bu ilimler yaşadığı çağda, onu eşsiz bir ilim adamı olarak tanıtmaya yeterli olmuştur. Eserlerinde yer verdiği tıp, astronomi vb. bilgiler onun aklı ilimlerdeki bilgisini de gözler önüne sermektedir.

B. Edebî Yönü

Ebû Hayyân el-Endelüsî, ilmî kişiliği yanında, edebî yönü de bulunan bir müelliftir.²⁴ Üstelik onun edebiyattaki mahareti sadece Arap diliyle de sınırlı değildir; onun, bu sahadaki maharetini Türkçe, Farsça ve Habeşçe gibi çeşitli alanlarda görmek mümkündür. Meselâ, Türkçe konusundaki engin bilgisi, bu sahada önemli eserler telif edecek kadar ileri boyuttadır.

Nesrinin akıcılığı kadar, manzum eserlerindeki başarısı Ebû Hayyân'ın başta gelen mezziyetlerindedir. Müellifin bu özelliği de, eserlerinde bariz bir şekilde görülmektedir. Meselâ, “İkdü'l-Leâlî fı'l-Kıraati's-Seb'î'l-Avâlî” isimli

¹⁹ Ebu'l-Mehâsin, *Zeylî Tezkireti'l-Huffâz*, I, 25.

²⁰ Bkz. Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1347), *Siyer-i A'lâmi Nübelâ*, Thk. Şuayb el-Arnâvût, Muhammed Nâim, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut-1413/1993, VII, 250; Zehebî, *Marifetü Kurrai'l-Kıbar*, II, 724; Ebu'l-Mehâsin, *a.g.e.*, I, 23.

²¹ Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, s. 121; Ebû'l-Felâh, *Şezerâtü'z-Zehab*, VI, 145.

²² Zehebî, *a.g.e.*, II, 723; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 121; Ebû'l-Felâh, *a.g.e.*, VI, 145.

²³ Bkz. Ebû'l-Felâh, *a.g.e.*, VI, 145-146.

²⁴ Bkz. Suyûtî, *a.g.e.*, s. 121; Ebû'l-Felâh, *a.g.e.*, VI, 145.

kıraatler konusunda yazdığı eseri baştan sona aruz vezniyle kaleme alınmış ve onun şiirdeki maharetinin vardığı boyutu sergileyen manzum bir çalışmadır. el-Makarrî'nin "Nefhu't-Tîb" isimli eserinde, müellife ait birçok şiir yer almaktadır.²⁵ Suyûtî'nin "Buğyetü'l-Vuât" isimli eserinde de Ebû Hayyân'ın şiirinden örnekler görmek mümkündür.²⁶

C. Kıraat İlmindeki Yeri

Ebû Hayyân'ın, terceme-i halini veren eserlerin birçoğunda onun "mukrî" oluşundan bahsedilir.²⁷ Onun kıraat ilmindeki yeri hakkında kanaat sahibi olmak için, bu sahada geride bıraktığı eserlere, yetiştirdiği mahir öğrencilere bakmak yeterli olacaktır. Ardında bıraktığı eserlerine bakarak; onun tefsir, nahiv ve dil sahalarda olduğu gibi kıraatte de otorite olduğunu anlamak ve bu sahadaki hakkını teslim etmek hiç de zor değildir.

Ebû Hayyân'ın kıraatteki kaynakları arasında Ebû Amr Osman b. Said ed-Dânî'nin *et-Teyisir*'ini,²⁸ İbn Hâleveyh'in *el-Kâmil*'ini,²⁹ Ebû'l-Fadl Abdurrahman b. Ahmed er-Râzî'nin *el-Levâmil*'ini,³⁰ İbn Bâziş'in *el-İkna' fî'l-Kıraati's-Seb*'ini,³¹ Şatıbî'nin *Hirzû'l-Emân*'ini³² ve İbn Atiyye'nin *el-Muharreru'l-Vecîz*'ini³³ de göstermemiz mümkündür. Ayrıca Ebû Hayyân'ın tefsirinde, Ferrâ,³⁴ Ebû Hâtîm³⁵ ve Zemahşerî³⁶ gibi şahıslara dair atıflara da sıkça rastlanmaktadır.

²⁵ Bkz. Makarrî, *Nefhu't-Tîb*, II, 536-582.

²⁶ Bkz. Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, s. 122-123.

²⁷ Bkz. Zehebî, *Marifetü Kurra'i'l-Kibâr*, II, 723; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 121; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, 286.

²⁸ Bkz. Muhammed b. Yûsuf eş-Şehir bi-Ebî Hayyân, *Tefsîru'l-Babri'l-Mubîl*, Thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvid, Zekeriyya Abdülmecid en-Nûtî, Ahmed en-Necûlî el-Cemel, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut-1993/1413, I, 464; VII, 222, 273.

²⁹ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VI, 250.

³⁰ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VI, 163, 246; VII, 20, 244, 291, 423.

³¹ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 464; VI, 246; VII, 19, 258.

³² Bkz. İbn Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed (ö. 833/1429), *en-Neşr fî'l-Kirâati'l-Aşr*, Thk. Ali Muhammed ed-Debbâğ, Matbaatü Mustafâ Muhammed, Mısır-ts, I, 95.

³³ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 16, 21, 68, 215, 231, 301.

³⁴ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 420.

³⁵ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 17, 19, 401.

³⁶ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 234; VII, 279, 285, 305, 328, 398; VII, 251.

Müellif, özellikle “kıraat-i seb’a”da mütehasıs olup, bu ilimdeki otoritesini; gerek tefsirinde gerek kıraatlere dair geride bıraktığı külliyatında ortaya koymuştur. Ebû Hayyân’ın, kıraat ilmindeki en mühim eseri hiç şüphesiz “İkdü’l-Leâlî fi’l-Kırâât’s-Seb’i’l-Avâlî” isimli eseridir.³⁷ Onun, seksen iki varak hacmindeki bu eseri, yedi kıraati ele alan, aruz vezniyle yazılmış manzum bir eserdir. Ebû Hayyân bu eserinde, kıraatlere dair tüm kudretini ortaya koymuştur. O, bu eserinde “kıraat-i seb’a”ya dair tüm okuyuş farklılıklarını en ayrıntılı bir şekilde ele alırken; kıraat sahasındaki uzmanlığını ortaya koymakta, aruz vezninin inceliklerini yansıtan nazmıyla da âdeta Arap dili ve edebiyatı alanındaki maharetini sergilemektedir. Ebû Hayyân bu eserini, kıraatte temel eserlerde takip edilen metotlarda olduğu şekliyle; usul ve ferşü’l-hurûf başlıkları altında telif etmiştir. Müellif, okuyuşlarda takip edilen ana esasları verdiği usul başlığı altında; istiaze, besmele, idğam, “nûn” harfi ve tenvinin okunuşu, ha-i kinâye, med, imâle, vakıf, izafet ya’ları gibi kıraatin ana konularını ve bu konularda yedi kıraat imamının kabul ettiği esasları ele almaktadır. Ferşü’l-hurûf bölümünde ise Fatiha Sûresi’nden başlamak suretiyle Nâs Sûresi’ne kadar bulunan kıraat farklılıklarını ayrıntılı bir şekilde vermektedir.

İbn Cezerî, “Neşr”inde kıraat ilminin kaynak eserlerinden bahsederken “Kitabu İkdî’l-Leâlî” başlığı altında, onun bu eserini kaynak eserler arasında göstermektedir.³⁸ İbn Cezerî, Ebû Hayyân’ın hem bu eserini hem de kıraat alanında bir başka eseri olan “Ġayetü’l-Matlûb fi Kıraati Yakûb”u okuduğunu da ifade etmektedir.

Ebû Hayyân’ın gerek “kıraat-i seb’a”, gerek “kıraati aşere”ye dair eserleri; mütevâtir kıraatlerdeki engin bilgisini gösterirken; onun kıraat ilmindeki maharet ve otoritesini, tefsirinde de görmek mümkündür. Nitekim o, “Bahru’l-Muhit”inde, mütevâtir kıraatler yanında, Ebû Recâ (ö. 105/723), Sülemî (ö. 70/768), Übey b. Ka’b (ö. 19/640), Zührî (ö. 124/741), Katade (ö. 118/736), Talha (ö. 103/721), İkrime (ö. 115/733), Ebu’l-Âliye (ö. 90/708), Yahya b. Vessâb (ö. 103/721), A’meş (ö. 148/765), Hasen el-Basrî (ö. 110/728) ve A’rec (ö. 117/735) gibi kıraatlere dair her tabakadan kıraat vecihlerine geniş bir şekilde yer vermektedir. Onun kıraatler konusundaki birikimini tefsirinde şu şekilde

³⁷ Ebû Hayyân’ın, *İkdü’l-Leâlî fi’l-Kırâât’s-Seb’i’l-Avâlî* isimli eserinin edisyon kritiği tarafımızdan yapılmış olup, eser baskı aşamasındadır.

³⁸ Bkz. İbn Cezerî, *Neşr*, I, 95.

ele almamız mümkündür:

a) Kıraatler *sahib ve şaz olmak üzere iki kategoride değerlendirilmektedir. Sahib kavramı kıraat literatüründe çoğunlukla mütevâtir kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.*³⁹ Ebû Hayyân, “kıraat-i seb’a”nın mütevâtir olduğunu kabul etmektedir:

Misâl 1:

Enfâl Sûresi’nin 72. ayetindeki “!!!!!: velâyetihim” lafzını, A’meş, İbn Vessab ve Hamza (ö. 156/772) esreli olarak “!!!!!: vilâyetihim” şeklinde diğer yedi kıraat imamı üstünlü olarak “!!!!!: velâyetihim” şeklinde okumuşlardır. Esmâ’ (ö. 216/831) ve Ahfeş (ö. 177/793) esre ile okunan kıraati hatalı bulmuşlardır. Ebû Hayyân, yedi kıraat imamı arasında yer alan Hamza’ya de nispet edilen bu kıraatin mütevâtir olduğunu, dolayısıyla bu kıraate yanlışlık izafe edilmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir.⁴⁰

Misâl 2:

Hûd Sûresi’nin 111. ayetindeki “!!! !° !!!: ve inne küllen lemmâ” ayetinde dört farklı kıraat bulunmaktadır. Yedi kıraat imamı “!° !: küllen” kelimesinin mansub okunması konusunda hem fikirdir. Ancak Nafî (ö. 159/775) ve İbn Kesir (ö. 120/737) diğer iki kelimeyi “!° in” ve “!!! lema” şeklinde cezimli olarak, İbn Amir (ö. 118/736), Hamza ve Hafs (ö. 180/796) her ikisini de “!° inne” ve “!!! lemma” şeklinde şeddeli olarak, Ebû Bekir b. Şu’be (ö. 193/808) “!° in” ve “!!! lemma” şeklinde birincisini cezimli ve ikincisini şeddeli olarak, Kısâ’î (ö. 189/804) ve Ebû Amr (ö. 154/770) ise bu iki kelimeyi “!° inne” (şeddeli) ve “!!! lema” şeklinde (cezimli) okumaktadır.⁴¹ Yedi kıraat imamının bu dört farklı kıraati de mütevâtirdir.⁴²

b) “Kıraat-i seb’a” imamlarından biri veya birkaçı, bir kelimeyi farklı bir vecihle

³⁹ Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmail (ö. 665/1173), *İbrâzî’l-Meânî min Hurzî’l-Emânî fi’l-Kırââtî’s-Seb’ li’l-İmâmî’s-Şâtîbî*, Thk. Mahmud b. Abdilhalik Mahmud Câdu, el-Câmiatü’l-İslâmiyye, Medine-1413/1993, I, 20-24.

⁴⁰ Ebû Hayyân, *Babru’l-Muhîb*, IV, 518.

⁴¹ el-Hemezânî, (ö. 579/1173) Ebû’l-Alâ el-Hasen b. Ahmed, *Ğâyetü’l-İhtisâr fî Kırââtî’l-Aşrâtî’l-Emsâr*; Thk. Eşref Muhammed Fuad Talat, 1. Baskı, Cidde-1414/1994, II, 523-524; eş-Şâtîbî, Ebû Muhammed Kâsım (ö. 590/1194), *Hurzî’l-Emânî ve Vecihü’t-Tebânî*, Thk. Muhammed Temîm ez-Zu’bî, Dâru’l-Matbûâtü’l-Hadîsiyye, 2. Baskı, Cidde-1410/1990, s. 61; Ebû Şâme, *a.g.e.*, III, 246-247; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, V, 266-267.

⁴² Ebû Hayyân, *a.g.e.*, V, 266-267. Diğer bir örnek için bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 561.

okuduğunda; farklı okuyuşu yapan kıraat imamının ismini verirken; çoğunlukta olan diğer kıraat imamlarını “cumbur” şeklinde nitelendirmektedir:

Misâl 1:

Fatiha Süresi'nin 6. ayetindeki “! !!! !! es-sürât” kelimesindeki “sad” harfinin aslı “sin”dir. Kunbul (ö. 291/903) ve Ruveys (ö. 238/852) bu kelimeyi aslına uygun olarak “! !!! !! es-sürât” şeklinde “sin” ile okumaktadır.⁴³ “Cumbur” ise bu kelimeyi daha fasih olan Kureyş diline uygun olarak “! !!! !! es-sürât” şeklinde “sad” ile okumaktadır. Ayrıca Hamza, buradaki “sâd” harfini “sâd” ve “zâ” harflerinin karışımı bir sesle “ışmamlı” olarak okumaktadır.⁴⁴

Misâl 2:

Fetih Süresi'nin 15. ayetindeki “! !!! !! kelâme'llâhi” lafzını, “cumbur” elifli olarak “! !!! !!: kelâme'llâhi, Hamza ve Kisâi elifsiz olarak “! !!! !!: kelime'llâhi” şeklinde okumuştur.⁴⁵

Bazen de “cumbur” yerine yedi kıraat imamının diğerleri (باقي السبعة) tabirini kullanır:

Meselâ; En'âm Süresi'nin 10. ayetindeki “Ė! !!! !!!: ve lekadi'stühzie” lafzındaki “dâl” harfini; Âsım (ö. 127/744), Ebû Amr ve Hamza esreli olarak “Ė! !!! !!!: ve lekadi'stühzie” şeklinde, yedi kıraat imamının diğerleri (باقي السبعة) ise “dâl” harfini ötreli olarak “Ė! !!! !!!:ve lekadi'stühzie” şeklinde okumaktadır.⁴⁶

c) Her biri mütevâtir olduğundan, “kıraat-i seb'a”dan birini diğerine tercih etmenin uygun olmadığı görüşünü benimsemektedir.⁴⁷

⁴³ eş-Şîrâzi, Nasr. b. Ali b. Muhammed (ö. 565/1169), *Kitâbü'l-Mûdab fî Vücûbi'l-Kırâati ve İlelibâ*, Thk. Ömer Hamdan el-Kübeysi, 1. Baskı, Cidde-1414/1993, I, 230; Hemezânî, *a.g.e.*, II, 403.

⁴⁴ Ebû Hayyân, *Babru'l-Mubît*, I, 143.

⁴⁵ İbn Bâziş, Ebû Cafer Ahmed b. Ali (ö. 540/1145), *Kitâbü'l-İknâ' fî'l-Kırâati's-Seb'*, Thk. Abdülmeccid Katamiş, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut-1403/1982, II, 769; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 94.

⁴⁶ Şîrâzi, *a.g.e.*, I, 460; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 85. Diğer birkaç örnek için bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, II, 4; IV, 283, 299, 303, 324-325; VI, 38; VII, 5, 174.

⁴⁷ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, III, 68, 95-96; VIII, 24.

Misâl 1:

Âl-i İmrân Sûresi'nin 79. ayetindeki “!!!!: tüallimûne” lafzını; kıraat imamlarından Nafî, İbn Kesir ve Ebû Amr “علم: alime” filinin muzari kullanımını olarak “!!!!: ta'lemûne” şeklinde okumaktadır. İbn Âmir, Âsım, Kisâi ve Hamza ise aynı fiili “te” harfini ötreli, “ayn” harfini üstünlü ve “lâm” harfini esrelî ve şeddeli olarak “!!!!: tüallimûne” şeklinde okumaktadır.⁴⁸ Ebû Hayyân, her iki kıraatin de mütevâtir olması sebebiyle aralarında tercih⁴⁹ yapılmaması gerektiğini vurgulamaktadır.⁵⁰

Misâl 2:

Bakara Sûresi'nin 51. ayetindeki “!!!! : vâadna” lafzını cumhur elifli olarak “!!!!: vâadna”, Ebû Amr ise elifsiz olarak “!!!!: veadna” şeklinde okumaktadır.⁵¹ Ebû Ubeyd elifsiz kıraati (!!!!), elifli kıraate (!!!!), tercih etmiş ve elifli kıraati kabul etmemiştir. Mekkî (ö. 386/996) ve Ebû Hâtım (ö. 277/887) de Ebû Ubeyd'e bu görüşünde muvafakat etmişlerdir. Ebû Hayyân, her iki kıraatin de mütevâtir olması sebebiyle, iki kıraatten birini diğerine tercih etmenin söz konusu olamayacağını, üstelik Ebû Ubeyde, Mekkî ve Ebû Hâtım'in kabul etmedikleri elifsiz kıraatin; Mücahid (ö. 103/721), A'rac, İbn Kesir, Nafî, A'meş, Hamza ve Kisâi gibi kurrânın çoğunluğu tarafından benimsenip rivayet edildiğini belirtmektedir.⁵²

d) “Kıraat-i seb'a”ya yönelik eleştirilere reddiyede bulunmaktadır.⁵³

Misâl 1:

Zemahşerî, Sebe' Sûresi'nin 9. ayetindeki “!!!! !!!” kelimeleri arasında

⁴⁸ el-Kurtubî, Muhammed b. Abdilvehhab (ö. 463/1071), *el-Mifâtih fi'l-Kirâati's-Sebatil-Müsemmine bi'l-Meşhurîn*, Thk. Hâtım Salih ed-Dâmin, Dâru'l-Beşâir, 1. Baskı, Dimeşk-1427/2006, s. 139; Şîrâzî, *Mûdab*, I, 376; Hemezânî, *Ğâyetü'l-İhtisâr*, II, 450; Şâtübî, *Hurûju'l-Emânî*, s. 45; Ebû Hayyân, *Babru'l-Mubût*, II, 530.

⁴⁹ Bkz. İbn Hâleveyh, Ahmed (ö. 370/980), *el-Huccetü fi'l-Kirâati's-Seb'i*, Thk. Abdulâ'l Sâlim Mükerrrem, Dâru's-Şurûk, 4. Baskı, Beyrut-1401/1981, s. 112. Ayrıca “Hüccetin Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi” ile ilgili olarak bkz. Ünal, Mehmet, “Hüccet”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, cilt: 17, sayı: 1, (2004), sayfa: 69-83.

⁵⁰ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, II, 530.

⁵¹ Kurtubî, *a.g.e.*, s. 114; Şîrâzî, *a.g.e.*, I, 274; Hemezânî, *a.g.e.*, II, 408; Şâtübî, *a.g.e.*, s. 37.

⁵² Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 356-357.

⁵³ Diğer birkaç örnek için bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, III, 167, 437; VII, 36, 251.

“idğam” yapan Kisâî’nin⁵⁴ okuyuşunu doğru bulmamaktadır.⁵⁵ Ebû Hayyân, Zemahşerî’nin bu görüşüne; kıraatlerin Hz. Peygamber’den (s.a.s.) günümüze sıkı sıkıya muhafaza edilerek gelen bir uygulama olduğunu ve kıraatler arasında fasih ve en fasih okuyuşlar bulunduğunu, bunun da Yüce Allah’ın bir kolaylığı olduğunu dolayısıyla Zemahşerî ve onunla bu görüşleri paylaşanların ve mütevâtir kıraatler hakkında bu tür sözler sarf edenlerin görüşlerine iltifat edilmemesi gerektiğine dair reddiyede bulunmuştur.⁵⁶

Misâl 2:

Nafi’, İbn Kesir ve Ebû Amr Şuarâ Sûresi’nin 176. ve Sâd Sûresi’nin 13. ayetindeki “!! !!: el-eyketi” lafzını, “! !!: leykete” şeklinde okumaktadır.⁵⁷ Müberred (ö. 286/899), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Zeccac (ö. 311/923), Ebû Ali el-Farisi (ö. 377/987), Nehhas (ö. 338/949) bu kıraate karşı çıkmış ve kurrayı sebepsiz yere zan altında bırakmışlardır. Zemahşerî de bu kelimenin okunuş ile ilgili olarak onlarla aynı görüşü paylaşmıştır. Ebû Hayyân, bu kıraati kabul etmeyen kişilerin, kıraatlerin “rivayet”e değil “re’y”e dayalı olduğuna inanan kişiler olduğunu ileri sürerek bu görüşe reddiyede bulunmaktadır. Mütevâtir olması sebebiyle bu kıraate karşı çıkılıp inkar edilmesinin söz konusu olamayacağını belirterek sözlerine şöyle devam etmektedir: “Bu kıraati rivayet eden Nafi’; hepsi bizzat Arap olan ve Arap dilini de en ince ayrıntılarına varıncaya kadar bilen yetmiş tabîünden kıraat okumuştur. Aynı zamanda o, Medine kıraat ekolünün temsilcisidir ve Medine kıraati de önde gelen kıraatlerdendir. Yine aynı kıraati rivayet eden İbn Kesir’e gelince o da, kıraati Mekke’nin ileri gelen tâbiülerinden almıştır. Basra ekolünün kıraat imamı Ebû Amr kendisinin İbn Kesir’den kıraat okuduğunu ve onun Arap Dili ve Edebiyatı sahasında Mücahid’den daha bilgin olduğunu söylemiş ve kendisi de her iki kıraat arasında da bir fark bulunmadığını ifade etmiştir. Bu

⁵⁴ İbn Mücahid, Ebû Bekr (ö. 324/934), *Kitâbu’s-Seb’ati fi’l-Kirâati*, Thk. Şevkî Dayf, Dâru’l-Meârif, 2. Baskı, Kâhire-1400/1980, s. 527; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 251.

⁵⁵ Bkz. *ez-Zemahşerî*, Ebu’l-Kasım Mahmud b. Ömer (ö. 538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl*, İntişârât Âfitâb, Tahran-ts. III, 281; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 251.

⁵⁶ Ebû Hayyân, *Babru’l-Muhât*, VII, 251.

⁵⁷ İbn Mücahid, *Kitâbu’s-Seb’a*, s. 473; Mekki b. Ebi Talib, Ebû Muhammed (ö. 437/1045), *el-Keşşâf an Vucubi’l-Kirâati’s-Seb’*, Thk. Muhyiddin Ramazan, Müessesetü’r-Risâle, Sekizinci Baskı, Beyrut-1401/1981, II, 32; Kurtubî, *Miftâb*, s. 257; İbn Bâziş, *İknâ’*, II, 717; Hemezânî, *Ġâyetü’l-İhtisâr*, II, 598; Şâtubî, *Hurzü’l-Emânî*, s. 74; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 36.

kıraati rivayet eden üçüncü kıraat imamı olan İbn Âmir ise Şam kıraat ekolünün kıraat imamıdır. O da hakiki Arap olup kıraati, Hz. Osman (ö. 35/655) ve Ebû'd-Derdâ (ö. 32/652) ve diğerlerinden almıştır. Tüm bunlardan sonra şunu da söylemek gerekir: Mekke, Medine ve Şam gibi üç ana merkez bu kıraat üzerinde ittifak halindedir”.⁵⁸

e) “Kıraat-i seb’a”ya dair rivayetleri verirken, çoğunlukla sahabeye varıncaya kadar diğer kurranın görüşlerini teyit edici olarak serdetmektedir:

Misâl 1:

A'râf Sûresi'nin 190. ayetindeki “**هٰٓؤُلَآءِ** : şürakâe” lafzını, İbn Abbas (ö. 68/687), Ebû Cafer (ö. 128/745), Şeybe (ö. 130/747), İkrime (ö. 115/733), Mücahid (ö. 103/721), Ebân b. Tağleb (ö. 141/757), Nafi', Ebû Bekir b. Şu'be “master” olarak “**هٰٓؤُلَآءِ** : şirken” şeklinde okumaktadır. Hamza, Kisâi, İbn Kesir, İbn Âmir, Ebû Amr ve Hafs ise bu kelimeyi cemi olarak “**هٰٓؤُلَآءِ** : şürakâe” şeklinde okumaktadır.⁵⁹ Bu ayetin okunuşunda, sahabeden ve tabiinden kıraatte ismi ön plana çıkan İbn Abbas,⁶⁰ İkrime, Mücahid, ⁶¹ Şeybe ve Ebân b. Tağleb'in okuyuşları “kıraat-i seb'a”yı destekler mahiyettedir.

Misâl 2:

Kisâi, A'râf Sûresi'nin 44. ayetinin “**هٰٓؤُلَآءِ** :neam” lafzındaki “ayın” harfini “esreli” olarak “**هٰٓؤُلَآءِ** :nei'm” şeklinde okumaktadır,⁶² bu kelime İbn Vessâb ve A'meş'in kıraatlerinde de aynı şekilde okunmaktadır.⁶³

f) *Ebû Hayyân, kıraat vecihlerini Arap dili morfolojisi (sarf) açısından değerlendirmeye tabi tutmaktadır:*

Misâl 1:

⁵⁸ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 36.

⁵⁹ İbn Mücahid, *Kitâbu's-Seb'a*, s. 299; Kurtubî, *Miftâh*, s. 180; Hemezânî, *Ğâyetü'l-İhtisâr*; II, 501; Şâtıbî, *Hırzû'l-Emânî*, s. 56; Ebû Hayyân, *Babru'l-Mubât*, IV, 439.

⁶⁰ Bkz. Bkz. Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ (ö. 1117/1705), *İtbâfü Fîdalâi'l-Beşer bi'l-Kirâati'l-Erbeate-Aşer*, Thk. Şaban Muhammed İsmail, Âlemü'l-Kütüb, 1. Baskı, Beyrut-1407/1987, I, 14.

⁶¹ Bkz. Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 17.

⁶² İbn Mücahid, *a.g.e.*, s. 281; Kurtubî, *a.g.e.*, s. 174; İbn Bâziş, *İkenâ'*, II, 647; Hemezânî, *a.g.e.*, II, 494; Şâtıbî, *a.g.e.*, s. 54; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 303.

⁶³ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 303. Diğer birkaç örnek için bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 133-134; IV, 376; VII, 153, 262.

Misâl 2:

Nisâ Sûresi'nin 11. ayetindeki “!!!: vahideten” lafzını cumhur, kâne'nin haberi olarak “!!!: vahideten” şeklinde “mansub” okumuştur.⁷⁰ Nafi' ise ayetteki kâne'yi nakıs fiil olarak değil de tam fiil olarak ve “!!!: vahidetün” lafzını da fail kabul ederek “merfu” okumuştur.⁷¹

Ebû Hayyân, kıraatleri gerek Arap dili morfolojisi, gerek Arap dili sentaksı açısından değerlendirerek sahih kıraatlerin Arap diline uygunluğuna dikkat çekmektedir.

b) Ebû Hayyân, -gerek sahib gerek şaz- kıraat farklılıklarını, kıraatlerin manaya etkisini ortaya koymak açısından da ele almaktadır:

Misâl 1:

Bakara Sûresi'nin 138. ayetini; cumhur “!!!!!!”⁷², Übey b. Ka'b ise “!!!!!!”⁷³ şeklinde okumaktadır. Cumhurun kıraatine göre ayetteki “bâ harfi” zaidedir ve mana “sizin iman ettiğiniz gibi iman” ederlerse şeklinde olur. Übey'in kıraatine göre ise ayette kastedilen imanın “müminlerin iman ettikleri şeylerin tamamını kapsadığı” konusunda son derece açıktır.⁷²

Misâl 2:

Âl-i İmrân Sûresi'nin 156. ayetindeki “!!!!!: ta'melûne” lafzını “te” ile “!!!!: ta'melûne” şeklinde okuyan cumhura göre ayet; “müminlere hitap” olarak, “ye” ile “!!!!: ya'melûne” okuyan İbn Kesir, Hamza ve Kisâi'ye⁷³ göre “münafıklara tehdit”⁷⁴ olarak anlaşılmaktadır.

ı) Kureyş lehçesi ile nazil olan Kur'an-ı Kerim,⁷⁵ bünyesinde diğer Arap

⁷⁰ İbn Mücahid, *a.g.e.*, s. 227; Kurtubî, *a.g.e.*, s. 147; İbn Bâziş, *İknâ'*, II, 627; Hemezânî, *Ğâyetü'l-İhtisâr*, II, 459; Şâtübî, *Hurşü'l-Emânî*, s. 47; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, III, 191.

⁷¹ Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, III, 191. Diğer birkaç örnek için bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 216, 267, 419; II, 411; III, 45-46, 118, 213; IV, 67, 91-92, 99, 254, 256; VI, 207; VII, 166, 287, 290.

⁷² Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 581.

⁷³ Kurtubî, *Miftâh*, s. 142; İbn Bâziş, *İknâ'*, II, 623; Hemezânî, *Ğâyetü'l-İhtisâr*, II, 454; Şâtübî, *Hurşü'l-Emânî*, s. 45; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, III, 102.

⁷⁴ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, III, 102. Diğer birkaç örnek için bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 249-250, 459, 577; II, 332, 411; III, 106, 165; VI, 113, 155, 256; VIII, 25.

⁷⁵ Bkz. Mustafa Sadık er-Rafî, *l'vâzî'l-Kur'an ve l-Belâğatü'n-Nebeviyye*, Sekizinci Baskı, Mısır-1384/1965, s. 63.

lehçelerinden de bazı kelimeler barındırmaktadır.⁷⁶ Ebû Hayyân, bazı kıraat veciblerini Temim, Tibame, Kays, Esed ve Rebia gibi diğer Arap lehçeleri açısından da değerlendirmektedir:

Misâl 1:

Âl-i İmrân Sûresi'nin 146. ayetinin “!!!!: ribbiyyûne” lafzındaki “râ” harfini; cumhur “esreli” olarak okumaktadır. Katade'den rivayet edildiğine göre bu kelimeyi İbn Abbas “üstünlü” olarak “!!!!: rabbiyyûn” şeklinde okumaktadır. İbn Cinnî (ö. 392/1002), İbn Abbas'ın okuduğu şekliyle bu kelimenin “Temim Lehçesi”nde yer aldığını haber vermektedir.⁷⁷

Misâl 2:

Ferra (ö. 207/822), Hamza ve Kisâî “!!!!!”,⁷⁸ “!!!!! !”,⁷⁹ “! !!! !!!!! !”,⁸⁰ “! !! !!!!! ! ! ! !”,⁸¹ “! ! !!!!! ! !!!!! ! ! ! !”⁸² ayetlerindeki hemzeleri esreli olarak “! : immi” şeklinde okumaktadır. Bu kelimelerin bu şekliyle Hevâzin ve Hüzeyl lehçelerinde yer aldığı bilinmektedir.⁸³ Bu kelimelerdeki hemzeleri esreli okuyan Hamza ve Kisâî dışındaki diğer “kıraat-i seb'a” imamları, geçtiği tüm yerlerde bu kelimelerin hemzesini ötreli olarak okumaktadır.⁸⁴

j) *Ebû Hayyân, sababeye isnat edilen ve mütevatir kıraatler arasında yer almayan bazı okuyuşlara da değinmekte ve bazen de bu okuyuşları değerlendirmektedir:*

Misâl 1:

Enfâl Sûresi'nin 2. ayetindeki “! !!!: vecilet” lafzını, İbn Mes'ûd (ö. 32/652) “! !!!: rakkat” Übey b. Ka'b ise “! !!!: feziat” şeklinde okumaktadır ki; her iki kıraat de ayeti tefsir amaçlı iki okuyuştur.⁸⁵

⁷⁶ Bkz. Rafî, *a.g.e.*, s. 65-68.

⁷⁷ Ebû Hayyân, *Babru'l-Muhît*, III, 80.

⁷⁸ Bkz. Nisâ, 4/11.

⁷⁹ Bkz. Kasas, 28/59.

⁸⁰ Bkz. Zuhruf, 43/4.

⁸¹ Bkz. Nahl, 16/78; Zümer, 39/6; Necm, 53/32.

⁸² Bkz. Nur, 24/61.

⁸³ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, III, 193.

⁸⁴ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, III, 192-193. Diğer birkaç örnek için bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 223, 227, 251, 557; III, 169, 257; VI, 132.

⁸⁵ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 441.

Misâl 2:

Übey b. Ka'b, İbn Abbâs ve Abdullah b. Hâris, Şuara Sûresi'nin 64. ayetindeki “! ! ! ! : ve ezlefna” lafzındaki “fe” harfini “kaf” ile “! ! ! ! : ve ezlakna” şeklinde okumuştur.⁸⁶

Ebû Hayyân; Übey b. Ka'b, Abdullah b. Mes'ûd ve diğer sahabeye nispet edilen ve mütevâtir kıraatlerde yer almayan bu tür rivayetleri, üzerinde ittifak edilen Mushaf'a muhalefet olacağına⁸⁷ kıraat olarak değil, tefsir olarak değerlendirmektedir.⁸⁸

ke) Ebû Hayyân, şaz kıraatlere dair birikimini de tefsirinde ortaya koymaktadır. O, şaz kıraatleri; bazen örtüştüğü yerde “kıraat-i seb'a” imamlarının rivayetleriyle birlikte, bazen de müstakil olarak verir. Bu kıraatleri bazen; İbn Muhaysin (ö. 123/740), Yahyâ el-Yezîdî (ö. 202/817), Hasen el-Basrî (ö. 110/728) ve A'meş (ö. 148/765) gibi imamlarına nispet ederek ve kıraatin de şaz olduğunu söyleyerek, bazen de kıraatin şaz olduğunu belirtmeden sadece bu kıraat imamlarının ismini vererek ele almaktadır:

Misâl 1:

Kamer Sûresi'nin 12. ayetinde geçen “! ! ! : el-mâu” lafzının “! ! ! ! : el-mâyâni” ve “! ! ! ! : el-mâvâni” şeklinde iki farklı okunuşu bulunmaktadır ve her iki okuyuş da şaz kıraatler arasında yer almaktadır.⁸⁹

Misâl 2:

Kadir Sûresi'nin 5. ayetinde geçen “! ! ! : metla” kelimesini; cumhur “! ! ! : metla” şeklinde,⁹⁰ Ebû Recâ, A'meş, İbn Vessâb, Talha, İbn Muhaysin, Kisâi ve Ebû Amr aynı harfi kesreli olarak “! ! ! : metli” şeklinde okumaktadır.⁹¹

l) Ne yedi kıraat, ne on kıraat, ne de şaz kıraatler içerisinde yer alan bazı

⁸⁶ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 20. Diğer birkaç örnek için bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 581; II, 426; VII, 228, 248, 284, 432.

⁸⁷ Bkz. Ebû Hayyân, *Babru'l-Mubût*, I, 270, 313; III, 213, 250.

⁸⁸ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 313; II, 41, 426; III, 213, 250; VI, 78; VII, 432.

⁸⁹ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 175.

⁹⁰ İbn Mücahid, *Kitâbu's-Seb'a*, s. 693; Mekki, *Keşf*, II, 385; Kurtubî, *Miftâh*, s. 374; İbn Bâziş, *İknâ'*, II, 813; Hemezânî, *Ġâyetü'l-İhtisâr*, II, 722; Şâtübî, *Harzû'l-Emânî*, s. 89; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 493.

⁹¹ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 493. Diğer birkaç örnek için bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 166, 309; II, 10; IV, 60, 62, 67, 84, 332, 477; VII, 23, 173; VIII, 11, 27, 429.

rivayetlere de yer vermektedir:

Misâl 1:

İbn Abbâs, Hasan b. Ali, Dahhak (ö. 105/723), Yahya b. Kesîr (ö. 132/749), Zührî (ö. 124/721) ve İbn Hakîm; A'râf Sûresi'nin 20. ayetinin “! !! !!: melekeyni” lafzındaki “lâm” harfini esrelî olarak “! !! !!: melikeyni” şeklinde okumaktadır.⁹² Bu lafzın bu şekliyle okunuşu ne mütevâtîr, ne ahad kıraatlerde yer almaktadır.⁹³

Misâl 2:

Übey b. Ka'b ve A'rac; A'râf Sûresi'nin 35. ayetinin “! !! !!: te'tiyenneküm” lafzındaki “ye” harfini “te” olarak “! !! !!: te'tiyenneküm” şeklinde okumaktadır.⁹⁴

m) Ebû Hayyân'ın tefsiri “Babru'l-Mubût”te, kıraatlere dair rivayetler o kadar fazladır ki; onda, mütevâtîr ve şaşkınlık kıraatler yanında, isimsiz bazı rivayetlere rastlamak da mümkündür. Bu rivayetler قُرئَ،⁹⁵ قُرءَتْ فِرْقَةٌ⁹⁶ بعضُ القراء⁹⁷ ve قُرأَ قَوْمٌ⁹⁸ gibi bazı farklı kullanımlarla karşımıza çıkmaktadır:

Misâl 1:

Ahzâb Sûresi'nin 53. ayetinde “! !! !!: feyestehî” lafzını, bir grup (قُرأتُ) (فِرْقَةٌ); “استَحَى” fiilinin muzarisi olarak “فَيَسْتَحِي: feyestehî” şeklinde okumaktadır.⁹⁹

Misâl 2:

Sebe' Sûresi'nin 12. ayetini, cumhur “زَاعَ” fiilinin muzari kullanımı olarak “ف! !!: yezig” şeklinde okumuştur. Bu lafız; aynı kelimenin “زَاعَ”

⁹² Ebû Hayyân, *Babru'l-Mubût*, IV, 280.

⁹³ Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, II, 44.

⁹⁴ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 296. Diğer birkaç örnek için bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 290; IV, 281, 300, 306, 365; VII, 20, 160, 166.

⁹⁵ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 290; II, 332, 355; VI, 56; VII, 254, 257, 261, 262, 321, 328, 407, 421.

⁹⁶ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 424; VI, 14, 104; VII, 237, 325, 433. Bazen bu terkipten sonra isimleri zikrettiği de olur bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 257, 454.

⁹⁷ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 273.

⁹⁸ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, II, 54.

⁹⁹ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 237.

filinin muzari kullanımını olarak “يُزِعُ: yüziğ” şeklinde de okunmuştur (فري).

100

Bu şekilde isimsiz rivayetler, genellikle “kıraat-i seb’a” ile birlikte verildiğinden, bu rivayetleri, okuyucunun sahih kıraatlerle karıştırması gibi bir ihtimal bulunmamaktadır.

D. Hocaları

Ebû Hayyân’ın, sayıları dört yüz elliye bulan hocalarından bazılarını şu şekilde sıralamamız mümkündür: Ebû Ali el-Hasen b. Abdilaziz el-Ahvas, Ebû Cafer Ahmed b. Saîd el-Ensârî, İshak b. Abdirrahim Dirbâs, Ebû Bekir b. Abbas el-Kavvas, Safiyyüddin el-Hüseyn el-Hazrecî, Ebu’l-Hüseyn Muhammed b. Yahya el-Eşarî, Muhammed b. Abdirrahman ed-Dehân, Muhammed b. Ahmed el-Kastalânî, Radiyüddin Muhammed b. Ali el-Ensârî, Muhammed b. Ahmed el-Hemedânî, Mekkî b. Muhammed el-Esbehânî, Muhammed b. Ömer ed-Darîr, Muhammed b. İsmail el-Enmâtî...¹⁰¹

Ebû Hayyân, kıraat ilmini Gırnata’da, Abdülhakk b. Ali el-Ensârî’den hem inîrad¹⁰² hem indirac¹⁰³ tarikleriyle okumuştur. Kur’ân’ı yirmiye yakın hatim etmek suretiyle “kıraat-i seb’a” okuduğu bu hocasından sonra, kıraat öğrenimini Ebû Cafer Ahmed el-Gırnâtî’den (ö. 645/1247)¹⁰⁴ sürdürmüştür. Gırnata’daki kıraat öğrenimi daha sonra Malaka, İskenderiye ve Mısır’da devam etmiştir. Malaka’da, “kıraat-i seb’a”yı, İbn Ebi’l-Ahvas’dan, Hicr Sûresi’nin sonuna kadar okumuştur. İskenderiye’de bu ilmi Ali Abdunnaşir el-Meryûtî’den (ö. 608/1211), Mısır’da ise Ali Ebî Tahir İsmail b. Hibetillah el-Melîcî’den (ö. 681/1282) almıştır.¹⁰⁵ Ayrıca onun mukrî hocaları arasında şunların isimleri de geçmektedir:

1. Ahmed b. İbrahim es-Sekafî (ö. 708/1308),¹⁰⁶
2. el-Hüseyn b. Abdilaziz el-Kureşî el-Fehrî (ö. 679/1280).¹⁰⁷

¹⁰⁰ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 254.

¹⁰¹ Ebû Hayyân’ın hocaları ile ilgili bilgi için bkz. Makarrî, *Nejbu’l-Tîb*, II, 550-551.

¹⁰² Her kıraat imam ve ravisi için müstakil olarak Kur’ân’ı baştan sona okumaya denir.

¹⁰³ Kıraat imam ve ravilerine ait vecihleri bir araya cem ederek okumaya denir.

¹⁰⁴ Suyûtî, *Buğyetü’l-Vuât*, s. 150.

¹⁰⁵ Makarrî, *a.g.e.*, II, 540.

¹⁰⁶ Bkz. Suyûtî, *a.g.e.*, s. 126-127.

¹⁰⁷ Bkz. Suyûtî, *a.g.e.*, s. 234.

3. Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Übbezî (ö. 680/1281).¹⁰⁸
4. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-Ensârî (ö. 684/1285).¹⁰⁹
5. Ebû Cafer Ahmed b. Yûsuf el-Fehrî (ö. 691/1292).¹¹⁰
6. el-Yûsr b. Abdillâh el-Kuşeyrî el-Gırnâtî.¹¹¹
7. Ebu'l-Kasım Abdullâh b. Ebî Amir.¹¹²
8. Ebû Yusuf Yakub b. Bedrân (ö. 688/1289).¹¹³
9. Ebu's-Safa Halil b. Ebî Bekr el-Merâğî (ö. 685/1286).¹¹⁴

E. Öğrencileri

Velûd bir müellif olan Ebû Hayyân, öğrencileriyle yakından ilgilenen ve onlara önem veren bir hoca idi.¹¹⁵ O, çeşitli ilim dallarında kendilerinden “imam” diye bahsedilen nice öğrenciler yetiştirmiştir.¹¹⁶ Ebû Hayyân'ın ismi kıraatte ön plana çıkan öğrencilerinden bazılarını şu şekilde sıralamamız mümkündür:

1. Ebu'l Abbas Ahmed b. Muhammed (ö. 732/1332).¹¹⁷
2. İbrahim b. Abdillâh el-Hakkârî (ö. 749/1348).¹¹⁸
3. Ebu'l-Hasen Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî (ö. 755/1354).¹¹⁹
4. Ebû Cafer Ahmed b. Ali el-Gırnâtî (ö. 756/1355).¹²⁰
5. Ahmed b. Yûsuf el-Halebî (ö. 758/1357).¹²¹
6. İbrahim b. Ahmed el-Mahzûmî el-Mısrî (ö. 774/1372).¹²²
7. Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Ahmed ed-Dimeşkî (ö. 776/1374).¹²³
8. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Anâbî (ö. 776/1374).¹²⁴

¹⁰⁸ Bkz. Suyûtî, *a.g.e.*, s. 352.

¹⁰⁹ Bkz. Suyûtî, *a.g.e.*, s. 83.

¹¹⁰ Bkz. Suyûtî, *a.g.e.*, s. 176.

¹¹¹ Bkz. Ebû Hayyân, *Babru'l-Muhîr, Mukaddime*, s. 34.

¹¹² Bkz. Ebû Hayyân, *Babru'l-Muhîr, Mukaddime*, s. 34-35.

¹¹³ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, s. 35.

¹¹⁴ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, s. 35.

¹¹⁵ Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, s. 122.

¹¹⁶ Zehebî, *Marifetü Kurrai'l-Kibar*, II, 724.

¹¹⁷ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, s. 52.

¹¹⁸ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, s. 49.

¹¹⁹ Bkz. Suyûtî, *a.g.e.*, s. 342-343.

¹²⁰ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, s. 51.

¹²¹ Bkz. Suyûtî, *a.g.e.*, s. 175.

¹²² Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, s. 50.

¹²³ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, s. 51.

9. Takiyyüddin Abdurrahman b. Ahmed (ö. 781/1379).¹²⁵
10. Muhammed b. Muhammed el-Mısrî (ö. 782/1380).¹²⁶
11. Ebû İshak İbrahim b. Ahmed eş-Şâsî el-Cerîrî (ö. 800/1397).¹²⁷

Ebû Hayyân'ın isimleri kıraatte ön plana çıkan bu öğrencilerinin bazılarının aynı zamanda; tefsir, fıkıh ve Arap dili sahasında da mahir oldukları, terceme-i hallerinden anlaşılmaktadır.

F. Eserleri

Ebû Hayyân, çeşitli ilim dallarında elliden fazla eser bırakmıştır.¹²⁸ Kıraat, tefsir, Arap dili ve edebiyatı, Türk dili, Fars dili, Habeş dili ve ayrıca tarih, eser verdiği sahalardan başında gelmektedir. Bu sahalara dair eserleri şu şekilde sıralamamız mümkündür:

a) Kıraate Dair Eserleri

1. Kitâbu İkdi'l-Leâlî fi'l-Kırâati's-Seb'i'l-Avâlî (كتاب عقد اللآلي في القراءات) (السبع العوالي).¹²⁹
2. el-Hilelü'l-Hâliye fi Esânîdi'l-Kur'âni'l-Âliye (الحلل الحالية في أسانيد القرآن) (العالية).¹³⁰
3. el-Kasîdetü'l-Lâmiyye (القصيدة اللامية).¹³¹
4. en-Nâfi' fi Kırâeti Nâfi' (النافع في قراءة نافع).¹³²
5. el-Esîr fi Kırâeti İbn Kesîr (الأثير في قراءة ابن كثير).¹³³
6. el-Mevridü'l-Ġamr fi Kırâeti Ebî Amr (المورد الغمر في قراءة أبي عمرو).¹³⁴
7. el-Miznü'l-Hâmir fi Kırâeti İbn Âmir (المزن الهامر في قراءة ابن عامر).¹³⁵

¹²⁴ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, s. 51.

¹²⁵ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, s. 48.

¹²⁶ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, s. 48.

¹²⁷ Bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, s. 52.

¹²⁸ Askalânî, *Diürrü'l-Kâmine*, V, 75.

¹²⁹ Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, IV, 78.

¹³⁰ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 79; Askalânî, *a.g.e.*, V, 71; Makarrî, *Nefhu't-Tîb*, II, 552; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Mijessirîn*, II, 290.

¹³¹ Çelik, "Ebû Hayyân el-Endelüsî ve Tefsirdeki Metodu", s. 154.

¹³² Kütübî, *a.g.e.*, IV, 78; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552.

¹³³ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 78; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552.

¹³⁴ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 78; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552.

8. er-Ravdu'l-Bâsım fî Kırâeti Asım (الروض الباسم في قراءة عاصم)¹³⁶
9. er-Ramze fî Kırâeti Hamze (الرمزة في قراءة حمزة)¹³⁷
10. Takrîbü'n-Nâi fî Kırâeti Kisâi (تقريب النائي في قراءة الكسائي)¹³⁸
11. Ğâyetü'l-Matlûb fî Kırâeti Yakûb (غاية المطلوب في قراءة يعقوب)¹³⁹
12. en-Neyyiru'l-Celî fî Kırâeti Zeyd b. Alî (النير الجلي في قراءة زيد بن علي)¹⁴⁰

b) Tefsîr İlmîne Dair Eserleri

1. Tefsîru'l-Bahri'l-Muhî (تفسير البحر المحيط)¹⁴¹
2. en-Nehru'l-Mâdd İhtesarahü'l-İmâm Ebû Hayyân mine'l-Bahr (النهر الماد اختصره الإمام أبو حيان من البحر)¹⁴²

c) Fıkha Dair Eserleri

1. el-Vehhâc fî'Htisârî'l-Minhâc (الوهاج في اختصار المنهاج)¹⁴³
2. el-Envâru'l-Eclâ fî'Htisârî'l-Muhallâ (الأنوار الأجلی في اختصار المحلی)¹⁴⁴
3. Meslekü'r-Rüşd fî Tecrîd-i Mesâilî Nihâyeti İbn Rüşd (مسلك الرشدي في تجريد مسائل نهاية ابن رشد)¹⁴⁵
4. el-İ'lâm bi Erkânî'l-İslâm (الإعلام بأركان الإسلام)¹⁴⁶

d) Arap Dili ve Edebiyatı Sahasındaki Eserleri

1. Hulâsâtü't-Tibyân fî İlmei el-Bedî' ve'l-Beyân (خلاصة التبيان في علمي)

¹³⁵ Kütübü, *a.g.e.*, IV, 78; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552.

¹³⁶ Kütübü, *a.g.e.*, IV, 78; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552.

¹³⁷ Kütübü, *a.g.e.*, IV, 78; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552.

¹³⁸ Kütübü, *a.g.e.*, IV, 78; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552.

¹³⁹ Kütübü, *Fevâtü'l-Vefeyât*, IV, 78; Cezerî, *Neşr*, I, 95; Makarrî, *Neşru't-Tîb*, II, 552.

¹⁴⁰ Kütübü, *a.g.e.*, IV, 78; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552.

¹⁴¹ Ebû Hayyan'ın bu eseri, Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvid, Zekerriyya Abdülmecîd en-Nûtî, Ahmed en-Necülî el-Cemel'in tahkikiyle sekiz cilt halinde, 1993 yılında Beyrut'ta tab' edilmiştir.

¹⁴² Dâvudî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, 289; Kâtîp Çelebi, *Keşfu'z-Zunân*, II, 226.

¹⁴³ Kütübü, *a.g.e.*, IV, 78; Askalânî, *Dürrü'l-Kâmine*, V, 71; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552.

¹⁴⁴ Kütübü, *a.g.e.*, IV, 78; Askalânî, *a.g.e.*, V, 71; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552.

¹⁴⁵ Makarrî, *a.g.e.*, II, 553.

¹⁴⁶ Kütübü, *a.g.e.*, IV, 78; Askalânî, *a.g.e.*, V, 71; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552.

147. (البدیع والبیان).

2. İthâfü'l-Erîb bima fi'l-Kur'âni mine'l-Ġarîb (إتحاف الأريب بما في القرآن (من الغريب)).¹⁴⁸

3. et-Tezyîl ve't-Tekmîl fi Şerhi't-Teshîl (التذليل والتكميل في شرح التسهيل).¹⁴⁹

4. İrtişâfü'd-Darb min Lisâni'l-Arab (ارتشاف الضرب من لسان العرب).¹⁵⁰

5. el-İrtidâ fi'l-Fark beyne'd-Dâd ve'z-Zâ (الإرتضاء في الفرق بين الضاد (والظاء)).¹⁵¹

6. Nefhatü'l-Misk fi Sîreti't-Türk (نفحة المسك في سيرة الترك).¹⁵²

7. et-Tezkire (التذكيرة).¹⁵³

8. eş-Şizâ fi Mes'eleti Kezâ (الشذا في مسألة كذا).¹⁵⁴

9. eş-Şezere (الشذرة).¹⁵⁵

10. Ġâyetü'l-İhsân fi İlmi'l-Lisân (غاية الإحسان في علم اللسان).¹⁵⁶

11. en-Nüketü'l-Hisân fi Şerhi Ġayeti'l-İhsân (النكته الحسان في شرح غاية (الإحسان)).¹⁵⁷

12. el-Fasl fi Ahkâmi'l-Fasl (الفصل في أحكام الفصل).¹⁵⁸

13. el-Lemhatü'l-Bedriyye fi İlmi'l-Arabiyye (اللمحة البدرية في علم العربية).¹⁵⁹

14. Nihâyetü'l-İ'râb fi İlmev et-Ta'rîf ve'l-İ'râb (نهاية الإعراب في علمي (الإعراب)).

¹⁴⁷ Makarrî, *a.g.e.*, II, 553.

¹⁴⁸ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 78; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552; Dâvûdî, *a.g.e.*, II, 289.

¹⁴⁹ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 78; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552; Dâvûdî, *a.g.e.*, II, 289.

¹⁵⁰ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 61.

¹⁵¹ Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, IV, 78; Askalânî, *Düverü'l-Kâmine*, V, 71; Makarrî, *Nefhu't-Tîb*, II, 552; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, 290; Kâtip Çelebî, *a.g.e.*, I, 61.

¹⁵² Kütübî, *a.g.e.*, IV, 79.

¹⁵³ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 78; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552; Dâvûdî, *a.g.e.*, II, 289.

¹⁵⁴ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 78; Askalânî, *a.g.e.*, V, 71; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552.

¹⁵⁵ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 78; Askalânî, *a.g.e.*, V, 71; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552; Dâvûdî, *a.g.e.*, II, 289.

¹⁵⁶ Makarrî, *a.g.e.*, II, 552; Dâvûdî, *a.g.e.*, II, 290.

¹⁵⁷ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 78; Askalânî, *a.g.e.*, V, 71; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552.

¹⁵⁸ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 78; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552.

¹⁵⁹ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 78; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552; Dâvûdî, *a.g.e.*, II, 290.

160).التعريف والإعراب

15. Fadlü'n-Nahv (فضل النحو).¹⁶¹

16. Īrâbü'l-Kur'ân (إعراب القرآن).¹⁶²

17. el-Hidâye fi'n-Nahv (الهداية في النحو).¹⁶³

18. el-Esfâru'l-Mulehhas min Kitâbi's-Saffâr (الأسفار الملخص من كتاب (الصفار).¹⁶⁴

19. et-Tecrîd li Ahkâmi Sibeveyh (التجريد لأحكام سيبويه).¹⁶⁵

20. et-Takrîb (التقريب).¹⁶⁶

21. et-Tedrîb fi Temsîli'l-Mukarreb (التدريب في تمثيل المقرب).¹⁶⁷

22. el-Mevfûr fi Tahrîri Ahkâm İbn Asfûr (الموفور في تحرير أحكام ابن (عصفور).¹⁶⁸

23. el-Mübdî' (المبدع).¹⁶⁹

24. et-Tenhîlü'l-Mülehhas min Şerhi't-Teshîl (التنخيل الملخص من شرح (التسهيل).¹⁷⁰

25. el-İrtişâf (الإرتشاف).¹⁷¹

26. Menhecü's-Sâlik fi'l-Kelâmi alâ Elfiye İbn Mâlik (منهج السالك في الكلام (على ألفية ابن مالك).¹⁷²

¹⁶⁰ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 79; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552.

¹⁶¹ Ebû Hayyân, *Babru'l-Muhîr, Mukaddime*, s. 43.

¹⁶² Ebû Hayyân, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁶³ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁶⁴ Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, IV, 78; Askalânî, *Dürrü'l-Kâmine*, V, 71; Makarrî, *Nefhu't-Tîb*, II, 552.

¹⁶⁵ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 78; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, 289.

¹⁶⁶ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 78; Askalânî, *a.g.e.*, V, 71; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552; Dâvûdî, *a.g.e.*, II, 289.

¹⁶⁷ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 78; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552; Dâvûdî, *a.g.e.*, II, 290.

¹⁶⁸ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 78.

¹⁶⁹ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 78; Askalânî, *a.g.e.*, V, 71; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552; Dâvûdî, *a.g.e.*, II, 290.

¹⁷⁰ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 78; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552; Dâvûdî, *a.g.e.*, II, 289.

¹⁷¹ Ebû Hayyân, *Babru'l-Muhîr, Mukaddime*, s. 45.

¹⁷² Kütübî, *a.g.e.*, IV, 79.

27. en-Nüketü'l-Emâlî (النكته الأملی).¹⁷³

e) *Dil Sahasındaki Eserleri*

1. Zehvü'l-Mülk fi Nahvi't-Türk (زهو الملك في نحو الترك).¹⁷⁴

2. el-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk (الإدراك للسان الأترک).¹⁷⁵

3. el-Ef'âl fi Lisâni't-Türk (الأفعال في لسان الترك).¹⁷⁶

4. Nûru'l-Ğabeş fi Lisâni'l-Habeş (نور الغبش في لسان الحبش).¹⁷⁷

5. el-Mahbûr fi Lisâni'l-Yahmûr (المخبور في لسان الیحمور).¹⁷⁸

6. Mantiku'l-Hurs fi Lisâni'l-Furs (منطق الخرس في لسان الفرس).¹⁷⁹

f) *Tabakata Dair Eserleri*

1. Tuhfetü'n-Nedüs fi Nühâti'l-Endelüs (تحفة الندس في نحاة الأندلس).¹⁸⁰

2. Mecânî el-Hasr fi Âdâbi ve Tarihi (مجانى الحصر في آداب وتاریخ لأهل العصر).¹⁸¹

SONUÇ

Ebû Hayyân, tefsir ve Arap dilinde olduğu kadar kıraat alanında da otorite bir ilim adamıdır. Kıraatte köklü bir geleneği olan Endülüs'ün bu sahada yetiştirmiş olduğu seçkin simalardan biri olan Ebû Hayyân; iyi bir kıraat eğitimi almış, bu eğitimini kıraatte seçkin öğrenciler yetiştirmek gibi başarılı bir öğretimle sürdürmüş, bu sahadaki otoritesini tetebbuatıyla pekiştirmiş ve geride kıraat sahasında külliyat denecek sayıda önemli eserler bırakmıştır.

Ebû Hayyân, kıraat-i seb'a'nın mütevâtir olduğunu kabul etmesine rağmen, tefsirinde sadece “yedi kıraat”e dair rivayetlere yer vermekle yetinmemiştir. Onun tefsiri; tam anlamıyla bir kıraat ansiklopedisi

¹⁷³ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 78.

¹⁷⁴ Askalânî, *a.g.e.*, V, 71; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552.

¹⁷⁵ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 79; Askalânî, *a.g.e.*, V, 71; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552.

¹⁷⁶ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 79; Askalânî, *a.g.e.*, V, 71; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552.

¹⁷⁷ Askalânî, *Dürrü'l-Kâmine*, V, 71; Makarrî, *Nefhu't-Tîb*, II, 553.

¹⁷⁸ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 79; Askalânî, *a.g.e.*, V, 71; Makarrî, *a.g.e.*, II, 553.

¹⁷⁹ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 79; Askalânî, *a.g.e.*, V, 71; Makarrî, *a.g.e.*, II, 552-553.

¹⁸⁰ Kütübî, *a.g.e.*, IV, 79.

¹⁸¹ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 59.

niteliğindedir. Onda kıraate dair her tabakadan rivayet görmek mümkündür. O, mütevâtir kıraatleri kabul etmeyen, hatta mütevâtir kıraatler arasında tercih yapanlara reddiyelerde bulunan, her fırsatta kıraat-i seb'a'yı gerek rivayet, gerek Arap diline müracaat yoluyla savunan bir “mukri”dir

Ebû Hayyân'ın, kıraatlere dair geride bıraktığı on iki -yazma- eserinden her biri neşredilip ilim dünyasına kazandırıldıkça onun bu sahadaki yeri ve önemi daha da iyi anlaşılacaktır. Maalesef, “kıraat-i seb'a”dan her imama ait müstakil kıraat kitabı ve tüm kıraatleri bir arada inceleyen mukayeseli bir eseri bulunan Ebû Hayyân'ın, kıraate dair sadece bir eserinin edisyon kritiği yapılmış ve bu eser de henüz basım aşamasına gelebilmiştir. Onun, “İkdü'l-Leâlî fî'l-Kırââti's-Seb'î'l-Avâlî” isimli “yedi kıraat”e dair tam ve müstakil bu çalışması, müellifin kıraatlerdeki kudret ve otoritesini ortaya koymaktadır.